

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А. С. МАКАРЕНКА

НИКИФОРОВ АНДРІЙ МИХАЙЛОВИЧ

УДК 37.013Онацький(477.54/.62)"1875/1937"(043.3)

**ПЕДАГОГІЧНА ТА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
НИКАНОРА ОНАЦЬКОГО (1875 – 1937 рр.) НА СЛОБОЖАНЩИНІ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

СУМИ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
ЄРЕМЕНКО Ольга Володимирівна,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,
професор кафедри хорового диригування,
вокалу та методики музичного навчання.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ТКАЧЕНКО Андрій Володимирович,
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка,
завідувач кафедри педагогічної майстерності
та менеджменту імені І. А. Зязюна;

кандидат педагогічних наук, доцент
БІЛЧЕНКО Павло Геннадійович,
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка,
доцент кафедри педагогіки та менеджменту
освіти.

Захист відбудеться 27 грудня 2016 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.053.01 у Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка за адресою: 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87, ауд. 218.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (40002, м. Суми, вул. Роменська, 87).

Автореферат розіслано 26 листопада 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої
ради

О. Г. Козлова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах розвитку українського суспільства необхідним є вивчення та творче використання здобутків національного духовного минулого у процесі модернізації вітчизняної мистецької освіти, зокрема художньої. У «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013 р.), «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (2015 р.), «Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки» (2015 р.) наголошено на необхідності розбудови й докорінного реформування освіти з метою відтворення інтелектуального потенціалу народу, багатства його духовної культури, виховання учнів і формування в молодого покоління соціального досвіду, національної ментальності, своєрідності світогляду. Саме тому важливого значення для теорії та практики розвитку сучасної української освіти набуває вивчення її історії, життєвого шляху й творчого доробку тих педагогів, які плідно працювали на освітянській ниві в непростий період розбудови національної освіти та педагогіки в першій третині ХХ ст. Актуальність дослідження зумовлено об'єктивною необхідністю ретельного вивчення кращих здобутків української педагогічної думки, наукового аналізу та творчого осмислення освітньо-просвітницьких ідей вітчизняних педагогів, досвід яких може поповнити скарбницю національної освіти й виховання.

Творча особистість Никанора Онацького – педагога, художника, поета, яскравого представника розстріляного відродження – та його багатогранна діяльність привертає увагу культурно-громадських діячів, науковців із початку ХХ ст. і до сьогодні. Науковцями узагальнено біографічні відомості щодо Н. Онацького (Г. Ареф'єва, В. Граб, Т. Кулик та ін.); висвітлено окремі аспекти педагогічної (М. Манько, Б. Ткаченко, В. Ткаченко та ін.) і громадсько-просвітницької (В. Голубченко, Б. Манжела, Ю. Ступак, Г. Хвостенко та ін.) діяльності митця; актуалізовано спадщину Н. Онацького в літературі (О. Каленик, Г. Петров, В. Скакун та ін.) та образотворчому мистецтві (С. Побожій, В. Ханко, Н. Юрченко та ін.); висвітлено внесок митця в археологічну науку (В. Звягельський, О. Малко, Л. Сапухіна та ін.).

Культурно-просвітницьку роботу Н. Онацького розглядали автори дисертаційних робіт, присвячених особливостям культурно-освітнього й освітньо-виховного потенціалу краєзнавства (В. Бугрій, Л. Корж-Усенко, О. Перетятко та ін.), становленню мистецької освіти (О. Єременко, Л. Соколюк, Л. Русакова, Р. Шмагало та ін.), історії естетичного виховання (О. Лобова, Н. Миропольська, О. Михайличенко та ін.), розвитку музейної та краєзнавчої педагогіки (Н. Побірченко, Н. Ревнюк, В. Снагощенко та ін.), підготовці музейних художніх зібрань Слобожанщини – осередків естетичного виховання українців (В. Панасюк, С. Побожій, Л. Мельничук та ін.). На потужній виховній силі мистецтва наголошували сучасники Н. Онацького (Олена Пчілка, С. Русова, С. Таранушенко та ін.).

Тривалий час замовчувалися відомості про творчість Н. Онацького як представника репресованої української інтелігенції й лише після реабілітації (з 1956 р.) окремі аспекти життя й діяльності митця стали об'єктом вивчення.

Водночас аналіз архівних матеріалів і літературних джерел ХХ – початку ХХІ ст. показав, що в розробках обраної проблеми переважають науково-популярні й публіцистичні статті в місцевих періодичних виданнях й недостатньо залучено матеріали з історії освітнього процесу в регіоні, що містяться в державних архівах. Таким чином, аналіз наукових праць засвідчив, що педагогічна й культурно-просвітницька діяльність Н. Онацького не знайшли належного висвітлення в працях науковців, що зумовило загострення суперечностей:

- між необхідністю вдосконалення мистецької освіти в Україні та недостатньо активним використанням у цьому процесі творчої спадщини видатних вітчизняних педагогів-художників, зокрема й Н. Онацького;

- між потребою відродження регіональних культурно-освітніх традицій та недостатнім існуючим рівнем вивчення культурно-освітньої діяльності Н. Онацького на Слобожанщині;

- між запитом щодо вдосконалення освітньо-виховної роботи з художньо обдарованими учнями з урахуванням національних мистецьких традицій та актуальним станом застосування елементів позитивного творчого досвіду Н. Онацького в процесі модернізації сучасної мистецької освіти.

Відсутність наукового аналізу життєдіяльності Н. Онацького крізь призму історико-педагогічної науки, його актуальність і значущість для сучасної теорії та практики освіти й виховання в Україні зумовили вибір теми дослідження **«Педагогічна та культурно-просвітницька діяльність Никанора Онацького (1875–1937 рр.) на Слобожанщині»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою частиною комплексної теми «Інноваційні підходи до управління якістю освіти» (реєстраційний № 0113U004660), що розробляється на кафедрі педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. Тему дисертації затверджено вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (протокол № 5 від 22.12.2014 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень у галузі педагогічних та психологічних наук НАПН України (протокол № 8 від 15.12.2015 р.).

Мета дослідження: схарактеризувати педагогічну та культурно-просвітницьку діяльність Никанора Онацького в контексті розвитку художньої освіти Слобожанщини в першій третині ХХ ст.

Відповідно до мети сформульовано **завдання дослідження**.

1. Виявити стан розробленості та джерельну базу проблеми педагогічної та культурно-просвітницької діяльності Никанора Онацького.

2. Визначити періоди життєдіяльності й обґрунтувати етапи педагогічної та культурно-просвітницької діяльності Никанора Онацького в контексті розвитку художньої освіти Слобожанщини в першій третині ХХ ст.

3. З'ясувати змістові засади педагогічної діяльності Никанора Онацького.

4. Схарактеризувати культурно-просвітницьку діяльність Никанора Онацького на Слобожанщині в першій третині ХХ ст.

5. Окреслити перспективні напрями практичного використання елементів творчої спадщини Никанора Онацького в сучасному освітньо-виховному просторі Слобожанщини.

Об'єкт дослідження – педагогічна та творча спадщина українських педагогів-художників Слобожанщини першої третини ХХ ст.

Предмет дослідження – педагогічна та культурно-просвітницька діяльність Никанора Онацького в контексті розвитку художньої освіти Слобожанщини першої третини ХХ ст.

Хронологічні межі дослідження зумовлені роками активної творчої діяльності Никанора Онацького як педагога та культурно-просвітницького діяча (1906–1937 рр.). Нижня хронологічна межа – 1906 р. – визначається початком педагогічної діяльності Н. Онацького в м. Лебедині. Верхня межа – 1937 р. – визначена часом останнього арешту та загибелі Н. Онацького.

Територіальні межі дослідження охоплюють північно-східну частину України, а саме Слобожанщину, яка станом на 20-ті рр. ХХ ст. входила до складу Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній, а на сьогодні – Сумську, Харківську і Чернігівську області.

Методологічну основу дослідження становлять закони та категорії наукового пізнання, принципи: взаємозв'язку й взаємозалежності явищ, науковості, історизму, системності, всебічності, єдності теорії та практики; взаємозв'язку й взаємодії об'єктивного та суб'єктивного, традиційного й інноваційного, історичного та логічного; зв'язок історичного й сучасного, національного та загальнолюдського. У процесі дослідження застосовано сучасні наукові підходи (особистісно-орієнтований, культурологічний, біографічний, аксіологічний).

Теоретичну основу дослідження становлять праці вітчизняних учених:

– М. Богуславського, Л. Ваховського, Н. Гупана, В. Курила, Є. Хрикова та ін. щодо сучасного осмислення методології історико-педагогічних знань;

– О. Адаменко, Л. Вовк, С. Гончаренка, М. Євтуха, Г. Ніколаї, Б. Ступарика, А. Сбруєвої, О. Сухомлинської, А. Ткаченка та ін., у яких систематизовано особливості становлення та розвитку національної системи освіти й педагогічної думки в Україні;

– Н. Дічек, О. Заболотної, О. Огієнко, О. Устименко-Косоріч та ін. щодо застосування історико-порівняльного підходу в педагогічних дослідженнях;

– І. Зязюна, О. Козлової, В. Кременя та ін. щодо розвитку педагогічних систем;

– П. Біліченка, Н. Побірченко, Н. Ревнюк та ін. щодо становлення краєзнавчої педагогіки в Україні;

– В. Бугрія, С. Золотухіної, Л. Корж-Усенко та ін. про хід освітніх явищ в історії Слобожанщини;

– О. Єременко, О. Лобової, Н. Миропольської, О. Михайличенка, В. Панасюка, О. Ребрової, Л. Русакової, О. Семенов, Р. Шмагала та ін. щодо становлення мистецької освіти України.

Методи дослідження. Відповідно до мети та завдань у дисертаційному дослідженні використано комплекс взаємоузгоджених методів:

– *загальнонаукових* (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація), що дало змогу опрацювати наукову літературу, архівні матеріали, творчий доробок Н. Онацького та його сучасників з актуальних позицій теорії і практики педагогіки;

– *конкретно-наукових: бібліографічний*, який було використано для аналізу, систематизації й класифікації історіографії та джерельної бази дослідження; *культурно-історичний*, що дало можливість схарактеризувати становлення мистецької освіти України кінця ХІХ – початку ХХ ст. та дозволило висвітлити контекст розвитку художньої освіти Слобожанщини досліджуваного періоду; *біографічний та історико-хронологічний*, що дало можливість визначити періоди життя Н. Онацького та всебічно проаналізувати змістові засади педагогічної й культурно-просвітницької діяльності митця; *історико-ретроспективний*, що дозволило виокремити і схарактеризувати етапи і види педагогічної та культурно-просвітницької діяльності митця; *екстраполяції*, що дозволило окреслити перспективи використання елементів творчої спадщини Н. Онацького в сучасному освітньо-виховному просторі Слобожанщини.

Основу джерельної бази дослідження становлять:

– *архівні документи й матеріали* Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України в м. Києві (Ф. 166 «Міністерство освіти України»); Державного архіву Сумської області (Р–33 «Сумська окружна інспектура народної освіти», Р–2817 «Сумський державний педагогічний інститут Управління вищої школи НКО УСРР»); Державного Архіву Управління Служби Безпеки України Полтавської області (Ф. 2859 «Н. Онацький»);

– *архівні матеріали наукових фондів:* Сумського краєзнавчого музею (листи та спогади вдови митця Надії Василівни (КН – 31982), доньок Оксани та Наталії (КН – 32386, КН – 32387, КН – 32839), учнів (КН – 32388), колег, сучасників (КН – 5503)); документи наукового архіву Сумського обласного художнього музею (КН – 10118, КН – 10119);

– *матеріали приватних архівів:* родини Онацьких та особистого архіву Г. Петрова – першого дослідника життєдіяльності Н. Онацького;

– *зібрання бібліотек:* Центральної наукової бібліотеки НАН України імені В. І. Вернадського, ДНПБУ імені В. О. Сухомлинського НАПН України, Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка та Сумської обласної державної наукової бібліотеки імені Н. К. Крупської, наукової бібліотеки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, наукових бібліотек Сумського краєзнавчого музею та Сумського обласного художнього музею імені Н. Х. Онацького;

– *періодичні видання першої третини ХХ ст.*, на сторінках яких публікувалися праці Н. Онацького: «Рідний край», «З неволі», «Терновий вінок», «Поетична муза», «Стяг праці», «До перемоги», «Плуг і молот», «Наша освіта», «Український музей»;

- *сучасна наукова література*: дисертації, автореферати, монографії, збірники наукових праць, інформація інтернет-порталів;
- *джерела особового походження*: опубліковані праці та рукописи Н. Онацького (наукові розвідки, рукописні праці, публікації в періодичній пресі, епістолярій).

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що *вперше* у вітчизняній педагогічній науці здійснено цілісне дослідження педагогічної та культурно-просвітницької діяльності Никанора Онацького в контексті розвитку художньої освіти Слобожанщини в першій третині ХХ ст., а саме: виявлено стан розробленості та джерельну базу проблеми педагогічної та культурно-просвітницької діяльності митця у прижиттєвий, радянський та сучасний етапи її вивчення; визначено періоди життєдіяльності педагога: I – дитинства та юності (1875–1899 рр.), II – професійного навчання (1899–1906 рр.), III – становлення педагогічних та культурно-просвітницьких пріоритетів (1906–1913 рр.), IV – розвитку просвітницьких ідей та збагачення змісту педагогічної діяльності (1913–1933 рр.), V – заборона професійної й творчої діяльності з огляду на переслідування та арешти (1933–1937 рр.); обґрунтовано етапи педагогічної та культурно-просвітницької діяльності Н. Онацького: I – актуалізації ідей народної школи й започаткування культурно-просвітницької діяльності в умовах суспільного протистояння (1906–1908 рр.), II – розвитку ідей національної школи та розширення культурно-просвітницької діяльності (1908–1913 рр.), III – інтеграції активної педагогічної та культурно-просвітницької діяльності в умовах дореволюційної системи освіти (1913–1917 рр.), IV – інтенсивної педагогічної та культурно-просвітницької діяльності в умовах радянської системи освіти (1917–1933 рр.); з'ясовано змістові засади, встановлено мету (формування національно-свідомої та всебічно розвиненої особистості), завдання (формування художньої культури особистості, формування знань і вмій учнів з образотворчого мистецтва та долучення їх до інших видів мистецтва й літератури) та принципи (доступності й загальності освіти, народності, культуровідповідності, цілісності загальної картини світу, єдності навчання і виховання) педагогічної діяльності Н. Онацького; схарактеризовано культурно-просвітницьку діяльність митця на Слобожанщині в першій третині ХХ ст. у таких її видах, як: громадська, музейно-просвітницька, краєзнавча, мистецько-просвітницька; окреслено перспективні напрями практичного використання елементів творчої спадщини митця в сучасному освітньо-виховному просторі Слобожанщини таких як: науковий, художній, літературний.

Удосконалено бібліографію праць Н. Онацького та джерелознавче поле дослідження через його розширення (до наукового обігу введено матеріали з особистих архівів родини Онацьких та видатного краєзнавця Слобожанщини Г. Петрова).

Подальшого розвитку дістав виклад історії розвитку художньої освіти Слобожанщини першої третини ХХ ст.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що педагогічна та культурно-просвітницька діяльності Никанора

Онацького в контексті розвитку художньої освіти Слобожанщини в першій третині ХХ ст. може сприяти збагаченню історико-педагогічних знань, поповненню змісту навчальних курсів з історії педагогіки; підготовці спецкурсів з музейної педагогіки, краєзнавчої педагогіки, художньої педагогіки, з образотворчого мистецтва тощо. Джерельна база роботи може стати підґрунтям для подальших наукових пошуків дослідників з широкого кола проблем у галузі загальної історії, історії освіти, історії культури.

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** в навчально-виховний процес Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка № 572 від 23.03.2016 р.), Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 291 від 30.03.2016 р.), Житомирського університету імені Івана Франка (довідка № 1926 від 18.04.2016 р.), Полтавської приватної школи «Чарівний світ» (довідка № 26/2 від 10.05.2016 р.), Донбаського державного педагогічного університету (довідка № 68-16-415/1 від 23.05.2016 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки й кафедри образотворчого мистецтва, теорії, історії музики та художньої культури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (2014–2016 рр.) і були презентовані на наукових конференціях різних рівнів:

– *міжнародних*: «Нові виміри духовності на початку ХХІ століття» (Суми, 2014), «Педагогіка і психологія в епоху глобалізації» (Будапешт, Угорщина, 2015), «Теоретико-методологічні аспекти мистецької освіти: здобутки, проблеми, перспективи» (Умань, 2015), «Теорія і практика освіти в сучасному світі» (Чернігів, 2015), «Тенденції та перспективи розвитку науки й освіти в умовах глобалізації» (Переяслав-Хмельницький, 2015), «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя» (Суми, 2015), «Німецько-українські молодіжні зустрічі» (Мерзебург, Галле, Берлін, Німеччина, 2015), «Проблеми та перспективи розвитку освіти» (Київ, 2016), «Педагогічні ідеї Софії Русової у контексті сучасної освіти» (Чернігів, 2016), «Європейський університет: імідж, мобільність та соціальні перспективи» (Суми, 2016);

– *всеукраїнських*: «Професійно-творча і духовна самореалізація особистості в евристичній освіті» (Суми, 2015), «Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі» (Мукачеве, 2015), «Наївне мистецтво в контексті художньої культури ХХ – ХХІ століть» (Суми, 2016), «Актуальні питання методики викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи» (Суми, 2016).

Публікації. Отримані результати дисертаційного дослідження висвітлено у 21 одноосібній публікації автора: 1 монографія, 6 статей у наукових фахових виданнях України, 1 стаття в зарубіжному виданні (Угорщина), 5 – у наукових виданнях, 1 каталог праць Никанора Онацького, 7 публікацій у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних

джерел (424 найменування, із них 55 архівних позицій), 4 рисунків, 18 таблиць та 40 додатків на 78 сторінках. Повний обсяг дисертації – 323 сторінки, основний зміст викладено на 198 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, аргументовано її актуальність, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет, методологічні й теоретичні основи; окреслено хронологічні межі, схарактеризовано джерельну базу дослідження; розкрито зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами; вказано наукову новизну, практичне значення; подано інформацію про впровадження, апробацію отриманих результатів наукового пошуку, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі **«Теоретичні основи дослідження педагогічної та культурно-просвітницької діяльності Никанора Онацького на Слобожанщині»** виявлено ступінь наукової розробленості проблеми, здійснено класифікацію історіографії та систематизацію джерельної бази, встановлено напрями дослідження педагогічної та культурно-просвітницької діяльності Никанора Онацького.

На основі біографічного та історико-хронологічного методів виконано авторську класифікацію історіографії проблеми й відповідно до цього виокремлено напрями досліджень. За допомогою загальнонаукових методів (аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення) розкрито ступінь наукової дослідженості педагогічної та культурно-просвітницької діяльності Н. Онацького на Слобожанщині, що уможливило умовно виділити основні історіографічні етапи: 1) прижиттєвий (1906–1937 рр.); 2) радянський (1937–1990 рр.); 3) сучасний (1991–2016 рр.).

Застосування бібліографічного методу дозволило визначити розвиток наукової думки й висвітлити напрями діяльності Н. Онацького, що розглядалися вітчизняними науковцями: аспекти *педагогічного* напрямку досліджували Д. Кудінов, Н. Подоляка, В. Ханко та ін. (науково-педагогічний), Л. Корж-Усенко, М. Манько, В. Ткаченко та ін. (викладацький); окремі аспекти *культурно-просвітницького напрямку* вивчали В. Голубченко, В. Граб, Г. Петров, Б. Ткаченко та ін. (громадський), В. Скакун, Т. Кулик, О. Малко та ін. (краєзнавчий), Р. Маньковська, С. Побожій, В. Снагощенко, Ю. Ступак та ін. (музейно-просвітницький), Г. Ареф'єва, Н. Юрченко, Г. Намдаров, О. Скиба, М. Малик та ін. (мистецько-просвітницький).

Виокремлено аспекти розгляду діяльності Н. Онацького у публікаціях закордонних діячів, які працювали на ниві української справи за межами України: педагогічний (К. Ахрیمович, С. Кремер, С. Луньов та ін.); мистецький (С. Володарський, А. Зверховська, Ю. Денисов, В. Михановський, В. Крикуненко та ін.).

Як засвідчили результати історіографічного аналізу, до цього часу не здійснено комплексного наукового дослідження педагогічної та культурно-просвітницької діяльності Н. Онацького на Слобожанщині.

Зазначено, що дослідження ґрунтується на залученні архівних документів і матеріалів, праць Н. Онацького й періодичних видань. У результаті аналізу джерельної бази дослідження виконано її систематизацію та проведено поділ першоджерел на групи: 1) архівні документи та матеріали; 2) періодичні видання та праці науковців щодо загальної характеристики досліджуваного періоду; 3) джерела особового походження. У ході пошуково-дослідницької роботи проаналізовано масив архівних матеріалів: Державних архівів, наукових фондів, приватних архівів.

Використання культурологічного підходу та культурно-історичного аналізу становлення мистецької освіти України кінця ХІХ – початку ХХ ст. дозволили висвітлити той ґрунт, на якому розвивалася художня освіта Слобожанщини досліджуваного періоду. З'ясовано, що художню освіту було представлено в досліджуваній період професійними школами, що знаходилися в Одесі, Києві та Харкові. Вищу академічну професійну освіту педагоги-художники (М. Євлампієв, М. Зінов'єв, І. Крапівін, Н. Онацький, Я. Порубіновський, Г. Яременко та ін.) здобули в дореволюційний період у Петербурзькій Імператорській академії мистецтв, що забезпечило розкриття таланту провідних митців Слобожанщини, до когорт яких належить і Н. Онацький.

Отже, вивчення змісту архівних документів і матеріалів, аналіз, синтез та узагальнення фактів дозволили уточнити біографічні дані Н. Онацького, отримати більш точні дані щодо хронології його життєвого шляху, конкретизувати педагогічну та культурно-просвітницьку діяльність, виокремити й схарактеризувати напрями його багатогранної діяльності на Слобожанщині, залучити до наукового обігу низку невідомих і маловідомих науковій громаді матеріалів та документів.

У другому розділі «**Педагогічна діяльність Никанора Онацького на Слобожанщині**» здійснено періодизацію життєдіяльності митця, обґрунтовано етапи його педагогічної й культурно-просвітницької діяльності, виявлено провідні чинники формування особистості та з'ясовано змістові засади педагогічної діяльності просвітника.

На підставі біографічного підходу та історико-хронологічного аналізу основних подій життя Н. Онацького й за допомогою таких критеріїв: суспільної зумовленості, діяльнісно-практичного, ціннісно-мотиваційного здійснено періодизацію його життєдіяльності:

– період дитинства та юності (1875–1899 рр.), отримана початкова освіта в сільській і повітовій земських школах Гадяцького повіту, а також почалася трудова діяльність на різних роботах з шістнадцятирічного віку;

– період професійного навчання (1899–1906 рр.), усвідомлення необхідності професійної освіти, навчання у Строганівському училищі технічного малювання в м. Москва, отримано диплом учителя малювання й краснопису Одеського художнього училища товариства витончених мистецтв, здійснено спробу отримати диплом в Петербурзькій Імператорській академії мистецтв (із політичних причин не зміг закінчити курс навчання);

– період становлення педагогічних і культурно-просвітницьких пріоритетів (1906–1913 рр.), зокрема, початок педагогічної діяльності в

м. Лебедин (викладання в жіночій та чоловічій гімназіях), участь у художніх виставках, публікація віршів у престижних літературних збірниках, створення національно-патріотичного *шевченківського* гуртка, початок краєзнавчої та етнографічної діяльності. Таким чином, означений період життєдіяльності характеризувався початком формування Н. Онацького як викладача та просвітника. З'ясовано, що в 1913 р. Н. Онацький отримав відзнаку за перемогу в конкурсі на кращу методику викладання образотворчого мистецтва на виставці Харківського навчального округу, що засвідчило високий рівень його педагогічного хисту;

– період розвитку ідей просвітництва та збагачення змісту педагогічної діяльності (1913–1933 рр.), зокрема: просвітницька діяльність як голови сумського осередку «Просвіта» (1917–1932 рр.) та директора Сумського художньо-історичного музею (1920–1931 рр.), заснованого ним у 1920 р.; організація та проведення виставок, створення експозицій; ініціювання краєзнавчих та етнографічних експедицій; викладацька робота в провідних закладах освіти м. Суми; створення гуртків: літературних, образотворчих, театральних, що сприяло розкриттю творчого потенціалу дітей та молоді на Слобожанщині, згуртовувало їх за творчими інтересами. Даний період відзначений публікацією наукових праць Н. Онацького: загально-педагогічних («Ліквідація неписьменності і освіта на селі»), методичних («Письмо в школі», рецензія на книгу В. Таран «До методики техніки письма»), історичних («Селянський революційний рух на Сумщині в 1905 році»), краєзнавчих («Вивчаймо рідний край. Про утворення окружного краєзнавчого комітету») на сторінках видань: «Стяг праці», «До перемоги», «Плуг і молот», «Наша освіта», «Український музей», «Рідний край», «З неволі»;

– період заборони професійної й творчої діяльності з огляду на переслідування та арешти (1933–1937 рр.), коли з метою уникнення політичних репресій Н. Онацький здійснив переїзд до Полтави, де мала місце короткотермінова діяльність на посаді заступника директора Полтавського краєзнавчого музею (1935 р.), відбулася низка арештів митця (1934 р., 1935 р., 1937 р.) та розстріл Н. Онацького за сфабрикованою справою (1937 р.).

На підставі історико-ретроспективного методу третій та четвертий періоди життєдіяльності Н. Онацького визначено як найважливіші для нашого дослідження й піддано найбільш детальному розгляду.

Аналіз літературних джерел, систематизація архівних матеріалів, узагальнення фактів біографії Н. Онацького дозволили виділити та схарактеризувати основні чинники формування особистості педагога-просвітника, а саме: суспільно-політичні (революційні зміни, громадянська війна, переслідування інтелігенції, репресії); родинні (виховання у високоморальній християнській родині козацького походження, глибоке шанування народної творчості й національних традицій); освітні (навчання у Строганівському художньому училищі у м. Москва (1899–1900 рр.), Одеському художньому училищі товариства витончених мистецтв (1900–1905 рр.), Петербурзькій Імператорській академії мистецтв (1905–1906 рр.); науково-педагогічні (вплив визначних українських громадських діячів, сучасників Н. Онацького:

Олени Пчілки, Олександра Олеся, Остапа Вишні, Миколи Хвильового), авторитет всесвітньо відомих педагогів-професорів живопису (К. Костанді, Василя та Федора Кричевських, Г. Нарбута, І. Рєпіна) і мистецтвознавства (С. Таранушенка, П. Жолтовського, Ф. Ернста); громадсько-культурні (окреслено коло спілкування з визначними особистостями, які спрямовували свою діяльність на пробудження національної свідомості народу, поширення освіти, розвиток науки (Я. Мамонтовим, М. Макаренком, Б. Рудневим)).

За допомогою запропонованих у дисертації критеріїв: зовнішніх (соціально-політичні зміни в країні, освітні тенденції та процеси розвитку культури, поширення ідей просвітництва, необхідність у професійних кадрах) та внутрішніх (педагогічний досвід, урізноманітнення напрямів і збагачення змісту діяльності, професійна активність, зміни культурно-просвітницьких пріоритетів) виділено такі етапи педагогічної та культурно-просвітницької діяльності видатного митця:

– перший – актуалізації ідей народної школи й започаткування культурно-просвітницької діяльності (1906–1908 рр.), що відбувався в умовах суспільного протистояння та характеризувався пошуком шляхів самоствердження в педагогічній і мистецькій роботі. З досліджуваним етапом пов'язаний початок педагогічної діяльності митця. Провідними видами діяльності першого етапу були: викладацький, громадський;

– другий – розвитку ідей національної школи та розширення культурно-просвітницької діяльності (1908–1913 рр.), що характеризувався становленням українського педагога-просвітника, глибоким вивченням культури, етнографії. Означений етап схарактеризований пошуком шляхів служіння народові. Провідними видами діяльності другого етапу були: викладацький, науково-педагогічний, краєзнавчий;

– третій – інтеграції активної педагогічної та культурно-просвітницької діяльності у дореволюційній системі освіти (1913–1917 рр.), що відзначився утвердженням Н. Онацького на педагогічній ниві та в мистецькому житті Слобожанщини. Даний етап означив вплив Н. Онацького на культурно-мистецьке життя м. Суми й активізацію його процесів. Основними видами діяльності третього етапу були: викладацький, громадський, краєзнавчий;

– четвертий – інтенсивної педагогічної й культурно-просвітницької діяльності в умовах радянської системи освіти (1917–1933 рр.), що відзначений найвищою професійною активністю та значними педагогічними і культурно-просвітницькими здобутками. Установлено, що основними видами діяльності четвертого етапу були: викладацький, науково-педагогічний, громадський, краєзнавчий, музейно-просвітницький, мистецько-просвітницький.

Використання біографічного й порівняльного методів дозволило обґрунтувати змістові засади педагогічної діяльності Н. Онацького та встановити її тісний зв'язок із культурно-просвітницькою, оскільки обидва напрями діяльності митця мали спільну мету, завдання, принципи та засоби. Констатовано, що мету власної педагогічної та культурно-просвітницької діяльності він вбачав у формуванні національно-свідомої та всебічно розвиненої особистості; основними завданнями вважав формування художньої культури

особистості, формування знань і вмінь учнів з образотворчого мистецтва та долучення їх до інших видів мистецтва й літератури; керувався принципами: доступності й загальності освіти, народності, культуровідповідності, цілісності загальної картини світу, єдності навчання і виховання; використовував такі засоби, як музейні експозиції та фонди, наочні матеріали, власний приклад тощо.

Аргументовано, що заняття з образотворчого мистецтва педагог проводив у особливій комбінованій формі, поєднуючи одночасно практичну й теоретичну складові змісту навчання. Теоретична складова охоплювала: краєзнавство (культура та мистецтво України, народна творчість Слобожанщини) й мистецтвознавство (історія зарубіжного мистецтва, історія російського мистецтва, історія українського мистецтва). Практична складова містила: рисунок, живопис, пленер, композицію, фотографію. Педагог широко практикував проведення лекцій, бесід, дискусій, пояснення та обговорення питань мистецтва з учнями. У процесі викладання образотворчого мистецтва Н. Онацький застосовував комплекс методів, як-от: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, евристичний, проблемного викладу, навчання й виховання у природному середовищі, трудового виховання та метод проектів. У результаті педагогічної діяльності Н. Онацький забезпечував здобуття учнями початкової художньої освіти та формування готовності до професійного художнього навчання.

Отже, в результаті визначення періодів життєдіяльності й обґрунтування етапів педагогічної та культурно-просвітницької діяльності Никанора Онацького в дослідженні з'ясовано змістові засади його педагогічної діяльності, що сприяла становленню основ національної художньої освіти на Слобожанщині.

У третьому розділі **«Культурно-просвітницька діяльність Никанора Онацького на Слобожанщині»** схарактеризовано громадську, краєзнавчу, музейно-просвітницьку, мистецько-просвітницьку роботу як складові культурно-просвітницької діяльності Н. Онацького, окреслено перспективні напрями практичного використання елементів науково-педагогічного потенціалу творчої спадщини просвітника в сучасному освітньо-виховному просторі Слобожанщини. Розглянуто внесок педагога в розвиток художньої освіти Слобідського краю, актуалізовано досвід педагога в діяльності Сумської художньої студії (1948–2016 рр.).

Узагальнено й систематизовано культурно-просвітницьку діяльність Н. Онацького, виявлено внесок митця у просвітництво на Слобожанщині: сприяв організації сумського осередку товариства «Просвіти» й був її керівником (1917–1933 рр.); проводив результативну краєзнавчу роботу: виконував дослідження археологічних пам'яток, організовував пошукові експедиції, що допомагало поглибленому вивченню рідного краю та сприяло залученню до культури й освіти широких верств населення. З цією метою заснував у 1920 р. Сумський художньо-історичний музей, який став одним із провідних культурно-просвітницьких центрів на Слобожанщині.

Підтверджено, що Н. Онацьким зібрано для художньої колекції Музею рідкісні твори українського, російського і зарубіжного мистецтва. Освітньо-виховне значення першого в м. Суми музею просвітник узагальнив у праці «Сім

років існування Сумського музею» (1927 р.), в якій обґрунтував духовну цінність культури минулого для морального зростання людини та розкрив послідовність становлення й розвитку музею, який на початку радянської доби виконував значну культурно-просвітницьку роботу серед населення. Н. Онацький приділяв увагу створенню експозицій, підбору тематик і визначенню концепції експозицій, екскурсійній роботі, розробці й проведенню лекцій. Аргументовано, що у створеному ним художньо-історичному музеї просвітник вбачав потужну навчально-виховну базу, налагодив співпрацю з закладами освіти м. Суми. Констатовано, що Н. Онацький організовував шкільні музеї, музеї історії закладу, в яких започаткував пошукову, дослідницьку, екскурсійну, виставкову, експозиційну роботу; проводив розвідки архітектурних, історичних, етнографічних та інших пам'яток Слобожанщини.

Особистісно-орієнтований підхід дозволив висвітлити особистий внесок просвітника в *шевченкознавство* України (в музеї створив «шевченківську залу», що містить цінні експонати з власноручним автографом та присвятою поета). Підкреслено, що концепція Н. Онацького щодо підвищення культурно-освітнього рівня населення засобами долучення широкого загалу до мистецьких цінностей, високого і прекрасного, мала великий успіх серед мешканців краю і значною мірою була реалізована в роботі першої художньої студії в м. Суми, яку Н. Онацький, спираючись на власний педагогічний досвід і художньо-мистецьку практику, створив при Сумському художньо-історичному музеї у 1928 р. Установлено, що: 1) у студії мали можливість займатися не тільки школярі, а й дорослі; 2) навчались як професійні художники, так і аматори; 3) студію мали можливість відвідувати не тільки сум'яни, а й бажаючі з усього регіону.

У процесі бібліографічного та порівняльно-зіставного аналізу допоміжних літературних джерел, спогадів учнів Н. Онацького (Я. Народицького, С. Луньова, М. Лисенка, Г. Калитаєвої), послідовників художньої студії Н. Онацького (М. Бончевського, Б. Данченка, А. Водяника) та доньок митця (Наталії та Оксани, які теж навчалися в художній студії) встановлено основи виховної роботи Н. Онацького зі студійцями. Значну увагу педагог приділяв створенню позитивного емоційного мікроклімату, перевагу віддавав пейзажному малюванню (зображенню куточків рідного краю), що сприяло патріотичному вихованню учнів; вважав, що відрив від національного ґрунту негативно впливає на становлення творчої особистості.

На основі узагальнення й систематизації досвіду наукової та творчої діяльності Н. Онацького на Слобожанщині проаналізовано його художню спадщину, літературний та науковий доробок. Порівняльно-зіставний аналіз художніх творів митця дав можливість визначити його погляди на образотворче мистецтво як засіб формування ментальності дітей та молоді. Розглянуто особливості краєзнавчої роботи педагога, основу якої становлять етнографічні розвідки: графічні замальовки й мальовничі етюди із зображенням пам'яток – сотні етнографічних фотознімків, зібрані вироби декоративно-ужиткового мистецтва, записані пісні та перекази селян, що є джерелом історичної інформації про культуру та побут населення Слобожанщини кінця XIX – початку XX ст.

Системний аналіз широкого кола джерел засвідчив актуальність і значущість наукової та творчої спадщини Н. Онацького, автора наукових праць: краєзнавчих («Знахідка старовинних кахлів на Харківщині», «Знахідка старовинних кахель у Краснопіллі», «Старовинні кахлі Сумщини»); музеєзнавчих («Сім років існування Сумського музею», «Відомості про Сумський музей», «Сумський художньо-історичний музей», «Сумський музей», «Організація мережі кореспондентів Сумського музею»); мистецтвознавчих («Українські вишивки», «Українські килими», «Межигірські фаянсові вироби» «Українське гутницьке скло», «Українська порцеляна»), що склали основу змісту його лекційних курсів з історії образотворчого мистецтва України.

Наведено результати аналізу наукової діяльності Н. Онацького, яка спрямована на піднесення національної самосвідомості народу, його інтелектуального рівня шляхом поширення знань і освіти. Використання аксіологічного підходу дозволило аргументувати, що наукові розвідки Н. Онацького мають виховне значення, оскільки ґрунтуються на вивченні рідного краю й мають вагомні підстави для їх впровадження у процесі вдосконалення художньої освіти на Слобожанщині; підкреслено, що наукові праці Н. Онацького свідчать не тільки про актуальність та історичну значущість доробку митця, а й переконують у необхідності використання його надбань як у теорії та практиці мистецької освіти, так і в подальшій розробці таких перспективних напрямів вітчизняної науки, як «Музейна педагогіка», «Краєзнавча педагогіка», «Художня педагогіка» тощо.

Отже, застосування методу екстраполяції допомогло встановити, що творча спадщина Н. Онацького знаходить втілення в теорії та практиці послідовників і вчителів-новаторів, оскільки має потужний науково-педагогічний потенціал для вдосконалення художньої освіти України.

Застосування культурологічного підходу дозволило виявити аспекти реалізації творчого доробку митця в сучасному освітньо-виховному просторі Слобожанщини: література (вірші, оповідання, п'єси) й образотворче мистецтво (малюнок, живопис); окреслити перспективні напрями використання педагогічного досвіду Н. Онацького в роботі закладів мистецької освіти та гуртків і студій художньо-естетичного профілю: на місцевому рівні перспективним є розширення діяльності художньої студії Никанора Онацького, створення мережі студій у регіоні для спільного навчання учнів і дорослих як художньо обдарованих, так і всіх бажаючих самореалізуватися в художній творчості.

Отримані результати дослідження педагогічної та культурно-просвітницької діяльності Никанора Онацького на Слобожанщині у першій третині ХХ ст. дали підстави сформулювати такі **висновки**:

1. Виявлено стан наукової розробленості проблеми педагогічної та культурно-просвітницької діяльності Никанора Онацького, виокремлено та проаналізовано етапи процесу дослідження життєдіяльності митця на Слобожанщині науковцями й культурно-освітніми діячами: перший етап досліджень – прижиттєвий (1906–1937 рр.); другий – радянський (1937–1990 рр.); третій – сучасний (1991–2016 рр.).

Систематизовано джерельну базу роботи: архівні документи та матеріали (державних архівних установ, наукових фондів Сумських краєзнавчого і художнього музеїв, низки наукових бібліотек України, особистих архівів краєзнавця Г. Петрова та родини Онацьких), періодичні видання та праці науковців загальної характеристики досліджуваного періоду, джерела особового походження (опубліковані наукові праці та рукописи Н. Онацького).

Виділено аспекти педагогічного (науково-педагогічний, викладацький) та культурно-просвітницького (громадський, краєзнавчий, музейно-просвітницький, мистецько-просвітницький) напрямів діяльності митця у контексті розвитку художньої освіти Слобожанщини першої третини ХХ ст.

Здійснено бібліографічне впорядкування творчої спадщини діяча: виконано уточнення й доповнення переліку творчого доробку Н. Онацького та списку публікацій про багатогранну діяльність митця. Констатовано, що педагогічна та культурно-просвітницька діяльність Н. Онацького на Слобожанщині не були предметом цілісного наукового дослідження.

2. Визначено періоди життєдіяльності Н. Онацького: дитинства та юності (1875–1899 рр.); професійного навчання (1899–1906 рр.); становлення педагогічних і культурно-просвітницьких пріоритетів (1906–1913 рр.); розвитку ідей просвітництва та збагачення змісту педагогічної діяльності (1913–1933 рр.); заборони професійної й творчої діяльності з огляду на переслідування та арешти (1933–1937 рр.).

Обґрунтовано етапи педагогічної та культурно-просвітницької діяльності Н. Онацького в контексті розвитку художньої освіти Слобожанщини в першій третині ХХ ст.: перший – актуалізації ідей народної школи та формування моделі культурно-просвітницької діяльності в умовах суспільного протистояння (1906–1908 рр.); другий – розвитку ідей національної школи та розширення культурно-просвітницької діяльності (1908–1913 рр.); третій – інтеграції активної педагогічної та культурно-просвітницької діяльності в дореволюційній системі освіти (1913–1917 рр.); четвертий – інтенсивної педагогічної та культурно-просвітницької діяльності в суспільно-політичних умовах радянської системи освіти (1917–1933 рр.).

Установлено провідні чинники особистісного та професійного розвитку Н. Онацького: родинні, освітні, науково-педагогічні, суспільно-політичні, громадсько-культурні; окреслено коло спілкування з визначними особистостями, які спрямовували його діяльність на пробудження національної свідомості народу, поширення освіти, розвиток науки.

3. З'ясовано змістові засади педагогічної діяльності Н. Онацького, до яких віднесено: мету (формування художньої культури особистості засобами образотворчого мистецтва), завдання (вивчення зарубіжного й вітчизняного мистецтва, зокрема традиційного мистецтва Слобожанщини; формування знань та вмінь з образотворчого мистецтва; долучення учнів до інших видів мистецтва й літератури); принципи (доступності й загальності освіти, народності, культуровідповідності, цілісності загальної картини світу, єдності навчання й виховання); форми, в яких поєднана теоретична (краєзнавство і мистецтвознавство) й практична (рисунок, живопис, пленер, композиція,

фотографія) складові; методи (пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, евристичний, проблемного викладу, навчання й виховання у природному середовищі, трудового виховання, проектів); засоби (музейні експозиції та фонди, наочні матеріали, власний приклад).

У результаті педагогічної діяльності Н. Онацький забезпечував здобуття учнями початкової художньої освіти та готовності до професійного художнього навчання. Доведено єдність цільових пріоритетів і засобів педагогічної та культурно-просвітницької діяльності Н. Онацького.

4. Схарактеризовано культурно-просвітницьку діяльність Н. Онацького на Слобожанщині в першій третині ХХ ст. у таких її видах: громадська (сприяв організації Сумського осередку товариства «Просвіти» й був її керівником (1917–1933 рр.), опікувався проблемами розбудови національної освіти, провадив роботу щодо збереження пам'яток архітектури та старовини, організовував пошукові експедиції, зробив вагомий особистий внесок у шевченкознавство України); музейно-просвітницька (створював шкільні музеї, в яких започаткував пошукову, дослідницьку, екскурсійну, виставкову, експозиційну роботу; у 1920 р. заснував Сумський художньо-історичний музей, який став одним із провідних культурно-просвітницьких центрів на Слобожанщині, зібрав для художньої колекції багато рідкісних художніх творів українського, російського і зарубіжного мистецтва); краєзнавча (виконав сотні етнографічних фотознімків, створив замальовки історичних пам'яток Слобожанщини, зібрав колекцію виробів декоративно-ужиткового мистецтва, записав пісні та перекази селян); мистецько-просвітницька (заснував першу в Сумах художню студію; виховав плеяду художників-педагогів; підготував видатних художників, у тому числі, всесоюзного й європейського рівня).

Підкреслено, що концепція Н. Онацького щодо підвищення культурно-освітнього рівня населення засобами долучення широкого загалу до мистецьких цінностей, високого і прекрасного, мала успіх серед мешканців краю. Доведено, що пріоритетного значення у власній культурно-просвітницькій діяльності Н. Онацький надавав національній спрямованості.

5. Окреслено перспективні напрями практичного використання елементів творчої спадщини Никанора Онацького в сучасному освітньо-виховному просторі Слобожанщини. Виявлено й подано характеристику кожному з напрямів творчого доробку митця: науковому (педагогіка, історія, історія образотворчого мистецтва, краєзнавство, музеєзнавство), літературному (поезія, оповідання, п'єси), художньому (живопис, малюнок, декоративно-прикладне мистецтво), що спрямовані на піднесення національної самосвідомості народу, його інтелектуального рівня шляхом поширення знань і освіти. З'ясовано, що наукові праці й творчий спадок Н. Онацького мають виховне значення, оскільки ґрунтуються на вивченні рідного краю та свідчать не тільки про актуальність та історичну значущість доробку митця, а й переконують у необхідності реалізації його творчого надбання та педагогічного досвіду в теорії та практиці художньої освіти Слобожанщини.

Дослідження дало змогу визначити перспективні напрями використання елементів творчої спадщини Н. Онацького в подальшій розробці теоретичної

складової змісту таких галузей вітчизняної науки, як «Музейна педагогіка», «Красзнавча педагогіка», «Художня педагогіка», що сприятиме підвищенню рівня кваліфікації педагогічних кадрів Слобожанщини, та у практичній роботі закладів художньої освіти, що забезпечить можливість розширення діяльності художньої студії Н. Онацького на Слобожанщині, як-от: створення мережі гуртків і студій естетичного профілю для спільного навчання всіх, хто бажає самореалізуватися в художній творчості.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів освітньої діяльності та творчого доробку Никанора Онацького. На подальше вивчення заслуговують організаційно-педагогічні засади вдосконалення мистецької освіти в Україні та проблема реалізації освітньо-виховної роботи з художньо обдарованими учнями з урахуванням мистецьких традицій.

Основні наукові результати дисертаційного дослідження висвітлено в таких працях автора:

Монографії

1. Никифоров А. М. Педагогічна діяльність Никанора Онацького (1875–1937) на Слобожанщині : монографія / А. М. Никифоров. – Суми : ФОП Цьома С. П., 2016. – 220 с.

Статті в наукових фахових виданнях України

2. Никифоров А. М. Тема Т. Шевченка у житті та культурно-просвітницькій діяльності Н. Онацького / А. М. Никифоров // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал. – Суми : Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – № 1 (45). – С. 97–104.

3. Никифоров А. М. Своєрідність педагогічно-просвітницької діяльності Никанора Онацького / А. М. Никифоров // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал. – Суми : Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – № 3 (47). – С. 211–218.

4. Никифоров А. М. Становлення Никанора Онацького як педагога-художника в дослідженнях сучасних науковців / А. М. Никифоров // Проблеми підготовки сучасного вчителя : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини. – Умань : ФОП Жовтий О., 2015. – Вип. 12. – Ч. 2. – С. 257–263.

5. Никифоров А. М. Просвітницька діяльність Никанора Онацького на Слобожанщині / А. М. Никифоров // Педагогічні науки : збірник наукових праць. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2015. – Вип. 64. – С. 143–148.

6. Никифоров А. М. Педагогічна та культурно-просвітницька діяльність Н. Онацького (1875–1937 рр.) в зарубіжних публікаціях / А. М. Никифоров // Міжнародний науковий форум : соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент : збірник наукових праць. – Київ : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2015. – Вип. 19–20. – С. 264–273.

7. Никифоров А. М. Никанор Онацький : біографічний нарис / А. М. Никифоров // Актуальні питання мистецької освіти та виховання : збірник наукових праць. – 2016. – Вип. 1 (7). – Суми : ВВП «Мрія». – С. 49–56.

Статті у наукових зарубіжних виданнях

8. Nikiforov A. M. Principles of local lore study in pedagogical views of Nikanor Onatskiy (Принципи краєзнавства в педагогічних поглядах Никанора Онацького) / A. M. Nikiforov // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – Budapest, 2015. – III (33), Issue : 66. – P. 39–42.

Статті в інших наукових виданнях

9. Никифоров А. М. Методи краєзнавчої роботи Никанора Онацького на Сумщині в 20-х – 30-х роках ХХ століття / А. М. Никифоров // Теорія та методика навчальних суспільних дисциплін : науково-педагогічний журнал – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. – Вип. 3. – С. 115–120.

10. Никифоров А. М. Особливості лебединського періоду педагогічної діяльності Никанора Онацького на Слобожанщині (1906–1913 рр.) / А. М. Никифоров // Молодий вчений. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – № 12 (27). – С. 156–159.

11. Никифоров А. М. Особливості сумського періоду педагогічної діяльності Никанора Онацького на Слобожанщині (1913–1933 рр.) / А. М. Никифоров // Молодий вчений. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. – № 2 (29). – С. 316–320.

12. Никифоров А. М. Літературна творчість Никанора Онацького в контексті його культурно-просвітницької діяльності / А. М. Никифоров // Актуальні питання мистецької освіти та виховання : збірник наукових праць. – 2014. – Вип. 1–2 (3–4). – Суми : ВВП «Мрія». – С. 69–77.

13. Никифоров А. М. Формування світогляду Никанора Онацького / А. М. Никифоров // Світогляд – Філософія – Релігія : збірник наукових праць. – Суми : Світ друку, 2015. – Вип. 8. – С. 308–316.

Каталоги

14. Никифоров А. М. Никанор Онацький (1875–1937) : каталог праць / А. М. Никифоров. – Суми : Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2015. – 68 с.

Публікації в збірниках матеріалів науково-практичних конференцій

15. Никифоров А. М. Педагогічна спадщина Никанора Онацького в дослідженнях науковців : сучасний стан та тенденції розвідок / А. М. Никифоров // Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Мукачеве, 28 квітня 2015 р.). – Дніпропетровськ, 2015. – С. 114–116.

16. Никифоров А. М. Використання літературного доробку Н. Онацького в освітній теорії та практиці / А. М. Никифоров // Теорія і практика освіти в сучасному світі : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 13–14 листопада 2015 р.). – Чернігів, 2015. – С. 17–20.

17. Никифоров А. М. Особливості роботи з художньо обдарованими учнями в контексті самореалізації творчих здібностей / А. М. Никифоров // Професійно-творча і духовна самореалізація особистості в евристичній

освіті : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Суми, 19–20 листопада 2015 р.). – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2015. – С. 145–148.

18. Никифоров А. М. Дослідження культурно-просвітницької діяльності Никанора Онацького його сучасниками / А. М. Никифоров // Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации : материалы I Международной научно-практической интернет-конференции : сборник научных трудов (г. Переяслав-Хмельницкий, 21 февраля 2015 г.). – Переяслав-Хмельницкий, 2015. – С. 239–242.

19. Никифоров А. М. Творчий спадок Никанора Онацького в контексті модернізації мистецької освіти України / А. М. Никифоров // Педагогічні ідеї Софії Русової у контексті сучасної освіти : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 18–19 лютого 2016 р.). – Чернігів, 2016. – С. 177–180.

20. Никифоров А. М. Використання художньої спадщини Никанора Онацького в освітній теорії і практиці / А. М. Никифоров // Проблеми та перспективи розвитку освіти : матеріали II Міжнародної науково-практичної (м. Київ, 25–26 березня 2016 р.). – Київ, 2016. – С. 25–27.

21. Никифоров А. М. Образотворче мистецтво як засіб особистісної реалізації сучасного студента / А. М. Никифоров // Європейський університет: імідж, мобільність та соціальні перспективи : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 16–17 травня 2016 р.). – Суми, 2016. – С. 22–25.

Никифоров А. М. Педагогічна та культурно-просвітницька діяльність Никанора Онацького (1875–1937 рр.) на Слобожанщині. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. – Суми, 2016.

Виявлено стан наукової розробленості проблеми вивчення педагогічної та культурно-просвітницької діяльності Никанора Онацького, здійснено авторську періодизацію розвитку вітчизняної наукової думки щодо даної проблеми. Удосконалено джерелознавче поле дослідження, введено до наукового обігу раніше не відомі та мало відомі архівні матеріали. Проведено бібліографічне впорядкування наукових праць педагога. Здійснено періодизацію життєдіяльності та встановлено провідні чинники формування його особистості. Обґрунтовано й виокремлено етапи педагогічної та культурно-просвітницької діяльності Никанора Онацького, з'ясовано їх змістову складову та освітньо-виховні ідеї національного спрямування культури та освіти. Узагальнено досвід педагогічної роботи, розглянуто внесок митця у становлення художньої освіти Слобожанщини, схарактеризовано творчу спадщину, окреслено перспективні напрями її використання в сучасному освітньо-виховному просторі Слобожанщини.

Ключові слова: Никанор Онацький, педагогічна діяльність, культурно-просвітницька діяльність, національна ідея, освітньо-виховний простір Слобожанщини.

Никифоров А. М. Педагогическая и культурно-просветительская деятельность Никанора Онацкого (1875–1937 гг.) на Слобожанщине. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Сумской государственный педагогический университет имени А. С. Макаренко. – Сумы, 2016.

Диссертация является комплексным исследованием в области истории педагогики относительно педагогической и культурно-просветительской деятельности Никанора Онацкого – одного из организаторов художественного образования на Слобожанщине первой трети XX века.

В работе выявлено состояние научной разработанности проблемы изучения педагогической и культурно-просветительской деятельности Никанора Онацкого и составлена авторская периодизация развития отечественной научной мысли по данной проблеме. Расширено источниковедческое поле исследования, введены в научный оборот ранее неизвестные и малоизвестные архивные материалы. Автором проведено библиографическое упорядочение научных трудов педагога и опубликован каталог «Никанор Онацкий (1875–1937 гг.). Каталог трудов».

Научная новизна исследования заключается в том, что впервые в украинской историографии проведено комплексное исследование жизненного пути и творческого наследия отечественного педагога-просветителя, общественного деятеля, представителя расстрелянного возрождения, одного из организаторов художественного образования на Слобожанщине – Никанора Онацкого. Выделены периоды жизнедеятельности просветителя: период становление личности (1875–1899 гг.); период профессионального и творческого становления (1899–1906 гг.); период активного творческого поиска и реализации профессиональной деятельности (1906–1913 гг.); период плодотворной творческой и профессиональной деятельности (1913–1933 гг.); период запрета профессиональной и творческой деятельности (1933–1937 гг.).

Установлены этапы педагогической и культурно-просветительской деятельности Никанора Онацкого на Слобожанщине: первый – актуализации идей народной школы и формирования модели культурно-просветительской деятельности в условиях общественного противостояния (1906–1908 гг.); второй – развития идей национальной школы и расширение культурно-просветительской деятельности (1908–1913 гг.); третий – интеграции активной педагогической и культурно-просветительской деятельности в дореволюционной системе образования (1913–1917 гг.); четвертый – интенсивной педагогической и культурно-просветительской деятельности в условиях советской системы образования (1917–1933 гг.).

Определены ведущие факторы становления личности просветителя (родственные, культурно-образовательные, научно-педагогические, общественно-культурные, общественно-политические).

Выяснено цели, задачи, принципы педагогической деятельности просветителя, охарактеризовано его культурно-просветительскую деятельность в контексте становления и развития художественного образования на Слобожанщине первой трети XX в. Установлены направления научных исследований художника (педагогический, исторический, краеведческий, искусствоведческий, музееведческий).

Очерчены перспективные направления практического использования элементов творческого наследия Н. Онацкого в работе учреждений художественного образования, что обеспечит возможность расширения деятельности художественной студии Н. Онацкого на Слобожанщине и в разработке теоретической составляющей таких отраслей отечественной науки, как «Музейная педагогика», «Краеведческая педагогика», «Художественная педагогика».

Ключевые слова: Никанор Онацкий, педагогическая деятельность, культурно-просветительская деятельность, национальная идея, образовательно-воспитательное пространство Слобожанщины.

Nykyforov A. M. Pedagogical and Cultural-Educational Activities of Nykanor Onatsky (1875–1937) on Slobozhanshchyna. – On the Right of Manuscript.

Thesis for the degree of Pedagogical Sciences, Specialty 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogics. – Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko. – Sumy, 2016.

The thesis is devoted to a complex research of N. Onatsky's teaching, educational and cultural activities.

The state of research on the problem of pedagogical and cultural-educational activities of Nykanor Onatsky is defined and the author's periodization of the development of national scientific thought on the issue is made. The source field of the research is expanded; previously unknown and little-known archival materials are introduced into scientific circulation. The author carried out a bibliographic compilation of scientific papers of the teacher. The periodization of N. Onatsky's life is developed and the leading factors in the formation of his personality are clarified. The stages of pedagogical and cultural-educational activities of Nykanor Onatsky are outlined and justified; their content and educational ideas of the national direction of culture and education are analyzed. The experience of pedagogical work is summarized, the artist's contributions to the development of art education of the region are examined, his creative heritage is characterized, perspective directions of its use in modern cultural-educational life of Slobozhanshchina are highlighted.

Key words: Nykanor Onatsky, educational work, cultural educational activities, national idea, educational and educational space in Slobozhanshchyna.

Підписано до друку 24.11.2016 р. Формат 60X90/16. Гарн. News Times.
Друк ризогр. Папір офсет. Умовн. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим.

Надруковано в редакційно-видавничому відділі
СумДПУ імені А. С. Макаренка

40002, м. Суми, вул. Роменська, 87.

